

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 224. 2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 229.
3. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 111. 4. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф.Р-2734. – Оп. 1. – Спр. 2. 5. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39831. – Т. 5. 6. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 122. 7. Головний державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 6. – Спр. 69777-ФП. 8. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 118. 9. Державний архів Київської області. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 45. 10. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – ДАПО. – Ф.Р-2835. – Оп. 1. – Спр. 2. 11. Гадяцька газета. – 16 квітня 1942. 12. Гадяцька газета. – 5 травня 1942. 13. ДАПО. – Ф.Р-2360. – Оп. 1. – Спр. 8. 14. ДАПО. – Ф.Р-2360. – Оп. 1. – Спр. 10. 15. ДАПО. – Ф.Р-2807. – Оп. 1. – Спр. 6. 16. ДАПО. – Ф.Р-2839. – Оп. 1. – Спр. 1. 17. Державний архів Київської області. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. 18. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф.Р-52. – Оп. 1. – Спр. 1. 19. Державний архів Херсонської області. – Ф.Р-1501. – Оп. 3. – Спр. 8. 20. ДАЧО. – Ф.Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 10.

Алексей Гончаренко

**ИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ МЕСТНОГО НАСЕЛЕНИЯ
РЕЙХСКОМИССАРИАТА "УКРАИНА": ПРОБЛЕМЫ ОБОЗНАЧЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО
СТАТУСА И АНАЛИЗ НОРМАТИВНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ**

В статье рассматривается проблема обозначения статуса гражданско-правовых отношений местного населения Рейхскомиссариата "Украина". Основное внимание уделяется практической деятельности оккупационной администрации в сфере гражданско-правовых отношений, а также анализу нормативно-правовой базы, на основе применения которой проводилось регулирование владения, использования и распоряжения имуществом.

Ключевые слова: оккупационный режим, Рейхскомиссариат "Украина", гражданско-правовые отношения, имущественные правоотношения.

Oleksiy Goncharenko

**THE PROPERTY RELATIONS OF THE LOCAL POPULATION REICHKOMMISSARIAT UKRAINE:
PROBLEMS OF DEFINITION OF CIVIL STATUS AND LEGAL ANALYSIS**

The paper examines the status of civil legal relations of the local population reichkommissariat "Ukraine", particularly in the property of their segment. The focus is on practical activities of the occupation administration in civil society relations and the analysis of the regulatory framework, based on which application was performed to regulate relations of possession, use and dispose of property.

Key words: occupational regime, Reichskommissariat "Ukraine", civil relations, property relations.

УДК 94 (477)**Світлана Давидович**

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ РАДЯНСЬКОЇ
ВЛАДИ НА СТАНИСЛАВІВЩИНІ**

У статті проаналізовано етапи становлення соціалістичного способу виробництва в сільському господарстві краю, методи, форми і наслідки командно-адміністративної системи управління.

Ключові слова: націоналізація, колгоспи, бригади, партапарат, селянство.

"Соціалістичне будівництво" в регіоні докорінно змінило як політичну систему суспільства, так і традиційні методи господарювання, що склалися століттями. Апробована в СРСР модель модернізації суспільства – радянізація, переносилася на Прикарпаття. Радянізація базувалася на відвертому насильстві й зламі усталених звичаїв і традицій. До стандартів політичної системи СРСР здійснювалася уніфікація господарського життя. Невід'ємними складовими цього процесу були націоналізація землі, промисловості та природних ресурсів; ліквідація приватновласницького сектору; одержавлення продуктивних сил села – створення соціалістичних господарств (радгоспів, машинно-тракторних станцій, колгоспів); директивне втручання у сферу освіти, культури, релігії тощо.

Село західних областей України викликало зацікавлення багатьох дослідників. Вітчизняні науковці – В. Баран [1], М. Вівчарик [2], Ю. Войцехівський [3], П. Когут [4], Г. Кривчик [5], О. Мальярчук

[6], О. Мороз [7], В. Нечитайло [8], С. Падалка [9], П. Панченко і В. Чижко [10], С. Павлюк [11], І. Рибак [12], Г. Сургай [13], С. Тимченко [14] та інші аналізують різні аспекти життя українського села.

Мета статті – охарактеризувати процес "соціалістичної перебудови" сільського господарства Станіславівської області, виокремити його особливості на різних етапах та наслідки.

Галицьке селянство традиційно з повагою ставилося до приватної власності на землю та майно. Влітку 1920 р. 16 із 52 галицьких повітів тимчасово були зайняті кінною армією С. Будьонного й декретом № 1 проголошувалося встановлення радянської влади. Згідно зі свідченням голови Галревкому В. Затонського: "Навіть не те, щоб селяни боялися повороту поляків, а просто вважали за неможливе порушити "святе" право власності, бодай панської. Вперше від більшовиків почули галицькі хлопці, що в порушенні права приватної власності нема гріха" [15, с. 157].

17 вересня 1939 р. зі вступом Червоної армії на західні землі України розпочалися корінні суспільно-політичні та соціально-економічні зміни. Складовою частиною політики радянської влади вважалося "розгортання соціалістичних перетворень" в економіці краю. Згідно з історичною декларацією народних зборів Західної України проголошувалося: "У цілковитій відповідальності до одностайної волі і прагнень трудящих Західної України, захищаючи їхні кривди та життєві інтереси, слідуючи за прикладом народів Радянського Союзу, Українські Народні Збори проголошують на території Західної України конфіскацію земель поміщицьких, монастирських та великих державних урядовців зі всім їхнім живим та мертвим інвентарем – та їх садибними будівлями" [16, с. 312].

У декларації наголошувалося на тому, що "Народні Збори затверджують відібрання поміщицьких земель без викупу, через селянські комітети, під керівництвом тимчасових управлінь, і передачу їх у користування трудовому селянству".

Марксистсько-ленінське вчення базувалося на тому, що передача поміщицьких і церковних земель селянам-біднякам є однією з найважливіших демократичних умов успішної перебудови життя трудящих мас на шляху до соціалізму. "Віднині вся земля Західної України з її надрами, всі ліси та ріки оголошуються всенародним добром, тобто державною власністю" [16, с. 312]. Декларація, прийнята Народними зборами, надавала законодавчу базу під конфіскацію і передачу селянам поміщицьких та церковних земель.

З перших днів селянські комітети при підтримці надісланих комуністів, комсомольців, військових підрозділів робітничо-селянської Червоної армії та оперативних працівників НКВС, приступили до складання списків поміщицьких і церковних земель на місцях. Усю землю, ліси, угіддя, надра націоналізовано. Непоодинокими були випадки, коли частина місцевого селянства відмовлялася брати у своє користування конфісковану землю та сільськогосподарський інвентар. Земельні володіння поміщиків, буржуазії, церкви і монастирів ліквідовувалися. Великим земельним власником у Польщі була й греко-католицька церква [17, с. 431].

Землю отримали селянські господарства у межах 5 га у районах, розташованих поблизу промислових центрів і 7 га – в інших місцях. Для галицьких воєводств, згідно із законодавством Польської республіки, норма економічної самостійності селянського господарства становила 4,5 га. Лише 12–15 % селянських господарств за рівнем земельної забезпеченості могли займатися повноцінною підприємницькою діяльністю [18, с. 63]. На не розподілених між селянами землях (на базі польських панських фільварків) розпочалося створення перших радянських господарств (радгоспів) та машинно-тракторних станцій (МТС) на нових соціалістичних засадах.

З майна колишніх польських осадників та німецьких колоністів у адміністративному порядку створили сім радгоспів області, а також чотири окремі приміські радгоспи: Станіславів, Снятин, Войнилів і Лисець [19, арк. 74]. Із самого початку своєї організації радгоспи працювали "дуже погано". План весняної сівби у 1940 р. виконано лише на 84,4 % (мало бути зібрано 11,5 ц/га, а реально – 7,7 ц/га). План розвитку тваринництва відповідно – 82,3 %, м'ясоздачі – 76,7 %, удій молока – 49,3 % і т. д. Мільйон збитків дали радгоспи Станіславівської області державі через те, що "видаткова частина перевищила прибуткову майже вдвічі" [20, арк. 56].

Станіславівський обком КП(б)У згідно з протоколом "Про організацію МТС по області" від 1 березня 1940 р., планував негайну організацію машинно-тракторних станцій. З 14 МТС, 12 організовувалися у колишніх панських фільварках і 2 у німецьких колоніях (Калуський район – Угорстальська МТС у с. Угорсталь і Снятинський – Микулинська МТС у с. Русово). Центри розташування МТС охоплювали від 12 до 38 населених пунктів області та орної землі у межах від 12600 до 30350 га [19, арк. 5–6]. Відповідно до постанови РНК УРСР № 318 від 15 березня 1940 р. для забезпечення постачання колгоспів, МТС, селянських господарств сільськогосподарськими машинами, міндобривами, хімікатами, вугіллям та запчастинами в області організовувалися міжрайонні бази сільгоспостачання. Масово створювалися ветеринарні лікарні, контрольно-насінневі, різноманітні бази й контори.

У західних областях України до 474 тис. селян перейшло понад 1 млн 136 тис. га землі, 84 тис. коней, майже 100 тис. голів великої рогатої худоби, 14 тис. свиней, 27,2 тис. овець, велика кількість посівного і продовольчого матеріалу [16, с. 312–313]. На цих історичних фактах радянська влада будувала свою подальшу агітаційно-пропагандистську роботу. У перші місяці вона схилила на свій бік найбільш вразливі верстви сільського соціуму. Влада "щедро" наділяла землею й середняків, з метою "щоби не пустувала земля" та з подальшим стягуванням різноманітних податків, платежів, державних закупівель продукції за фіксованими цінами й т. д. На не розподілених між селянами конфіскованих і націоналізованих землях у адміністративному порядку організовувалися радгоспи, МТС та державні сільськогосподарські підприємства.

Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У видали цілу низку постанов про обов'язкові поставки сільгосппродуктів колгоспами, колгоспними дворами і одноосібними господарствами. У них визначався порядок обов'язкового постачання державі зерна, картоплі, овочів, молока, м'яса, вовни, сіна і т. д. Поряд з "ворогами народу" під репресії попадали особи, котрі вчасно не виконували надмірних завдань влади. Удар скеровувався проти заможної частини селянства, за визначення влади – куркульства.

Заможні господарства почали занепадати, біднішим ставав їх домашній побут. Життя селян-хліборобів одвічно було важким, мозолистим і не завжди ситим. Уже восени 1939 р. селами стали ходити чутки, що тих чи інших ґаздів включили до списків куркулів, яких мають на весні вивезти у Казахстан чи Сибір. У "селянські очі" все більше закрадалася безвихідність ситуації. На той час повсюдно були репресовані сім'ї поміщиків, польських урядників, багатих євреїв. Селянство, як завжди, було в постійній щоденній роботі, але для ґаздів це вже нагадувало "біг по колу". Причини для постійних тривог були обґрунтованими.

Для бідняків сезонні заробітки (косити, сапати, молотити, робота в лісі, на тартаку) і панські фільварки були єдиними джерелами прибутків. Така ситуація була характерною для більшості сіл. Радянська влада дала безкоштовно землю (колишню панську, церковну, монастирську), зерно, худобу, реманент, але обклала податками та вказувала "час сіяти, косити, жати, молотити" тощо. Насадження командно-адміністративних методів керівництва сільським господарством відбувалося через тотальний контроль усіх сторін життя села, так і безпосередньо самого обробітку землі.

Селян навчали не тільки "по-новому думати", але і "по-новому працювати", відмовившись від традиційних підходів. Селянин упродовж століть виробив свої методи господарювання на рідній землі. Дивним для селян-рільників виглядало, коли партійним керівництвом встановлювалися конкретні дати орання землі, посіву зерна, збору урожаю, незважаючи на погодні умови чи релігійні свята.

Не встигли селяни навіть покористуватися землею, тобто зібрати свій перший хліб, як почалася колективізація. Держава конфіскувала роздану землю разом із селянською. З одного боку – колгоспникам надавалися державою деякі пільги, а з іншого – "все спільне, нічне". Уваги заслуговує питання початку колективізації західноукраїнських сіл області і, зокрема, Станіславщини. Головне на що акцентувалася увага – створення передумов для колективізації сільського господарства, тобто матеріально-технічної бази. Партія відповідними вказівками й інструкціями підходила до цього складного питання "виважено".

Спочатку колективізація сільського господарства здійснювалася на добровільних засадах. Однак селяни не бажали йти у колгоспи, незважаючи на пільги та технічну допомогу з боку МТС. Сталінський режим у перші місяці надавав перевагу встановленню контролю над суспільством і зміцненню кордону, а тому спочатку не наполягав на різкому збільшенні кількості колгоспів. Перший колгосп ім. 17 вересня створено 15 березня 1940 р. у с. Буківній Тлумачького району. Восени 1940 р. вище партійне керівництво республіки питання колективізації західноукраїнських областей ставило як першочергову і невідкладну справу – "центральне питання". На кінець року в області нараховувалося вже 73 колгоспи, а до червня 1941 р. – 295, що об'єднували 24749 селянських господарств [21, с. 33]. Суцільна колективізація сільського господарства, на нашу думку, була лише питанням часу – декількох років.

Колективізація не сприймалася значною частиною сільського соціуму. Застосування сільськогосподарських машин, тракторів, використання добрив, наукових агротехнічних досягнень було нагальною потребою часу. Однак соціалістичні методи господарювання позбавляли селянина стимулів до господарювання, відчувували його від землі. Галицьке село виробило свої органічні господарські традиції, виходячи з історичних умов. Селянство розв'язувало свої економічні проблеми на основі принципів самозахисту та самоорганізації – кооперації, супряг, господарських товариств, кредитних спілок.

Радянська влада розпочала "соціалістичну перебудову" на докорінно нових засадах, відкинувши попередні напрацювання "як віджилі, буржуазні" і запропонувала "нові, прогресивні". Цей процес був перерваний 22 червня 1941 р. нападом німецьких військ на територію СРСР.

За роки німецько-радянської війни кількість селянських господарств Станиславівської області суттєво не скоротилася, а становили у межах 20 тис. і нараховувала у 1944 р. більше 214 тис. Критичною склалася ситуація у гірських районах, де одна голова робочої худоби припадала на дев'ять–десять селянських дворів [16, с. 408]. Відновлені райкоми КП(б)У відразу максимально мобілізували тяглову силу (коней) для прифронтових потреб Червоної армії, а також здійснювалася мобілізація чоловіків віком від 18 до 50 років й оргнабори робочої сили на шахти Донбасу та промислові підприємства СРСР.

Сільське господарство Станиславівщини зазнало розрухи внаслідок військових дій, а також забезпечення воюючих сторін продуктами харчування та тягловою силою. Поголів'я тварин на 1 жовтня 1944 р., порівняно з 1941 р., зменшилося удвічі. На момент звільнення області кількість робочих коней становила 68771 голову (54,8 %), великої рогатої худоби – 190964 (46,7 %), овець – 62119 (37 %), свиней – 23436 (17 %) [22, арк. 6].

Ще тривали бої за звільнення західних областей України, Станиславівщину Червона армія повністю очистила від фашистських окупантів на початку жовтня 1944 р., а Раднарком СРСР і УРСР видав цілу низку постанов. Обов'язковий порядок постачання державі сільськогосподарської продукції одноосібними селянськими господарствами визначали постанови: № 675 "Про сіноздачу з урожаю 1944 р." від 17 червня 1944 р., № 695 "Про заготівлі м'яса, молока і вовни на 1944 р." від 21 червня 1944 р., № 792 "Про порядок заготівлі картоплі і овочів з урожаю 1944 р." від 30 червня 1944 р. і інші. Дія постанов не поширювалася на господарства колгоспників, робітників, службовців, непрацездатних. Основний удар вкотре скеровувався проти заможної частини селянства.

Важкий стан в економіці західноукраїнського регіону спонукав керівництво республіки до активних господарських заходів. 21 грудня 1944 р. у складі уряду УРСР створена Рада допомоги західним областям республіки, до складу якої ввійшли п'ять відповідальних працівників ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР на чолі із заступником голови РНК УРСР Л. Корнійцем. У 40 республіканських наркоматах та управліннях затверджено заступників наркомів і начальників із метою оперативного господарського керівництва.

Одним із перших заходів радянської влади в аграрному питанні стало повторне надання землі бідняцьким господарствам, якою вони володіли до нападу на СРСР нацистської Німеччини. Згідно з постановою ЦК КП(б)У від 7 травня 1945 р. партійно-радянські органи мали до 1 червня завершити повернення селянам усієї землі, відібраної нацистами. Позиція влади стосовно куркульства була однозначною й полягала в послідовній фіскальній політиці, економічному обмеженні та подальшій ліквідації "як класу".

Суцільна колективізація сільського господарства вважалася вирішальним кроком у справі побудови фундаменту соціалістичного суспільства як у СРСР, так і в регіоні. Виходячи з об'єктивних умов у краї, влада не ставила питання про негайне відновлення довоєнних та створення нових колгоспів. У семи західноукраїнських областях станом на 20 квітня 1945 р. відновлено 98 колгоспів і 108 ініціативних груп, у середньому 10–17 колгоспів на область і 20–40 ініціативних груп. Виняток становила Станиславівська область – 1 колгосп, у той час, як сусідня Тернопільська – 35. Упродовж 1945 р. в області організовано лише 4 колгоспи, а в наступному 1946 р. – 17 [6, с. 220]. У чому ж полягала причина відставання Станиславівщини у такій важливій для держави справі, як колективізація сільського господарства?

Колективізація на селі розпочалася під час Другої світової війни. Вона відразу викликала активний і пасивний спротив селянства. До непопулярних заходів радянської влади ще у 1939–1941 рр. (масових репресій, депортацій, реквізицій, податкового пресу, гонінь на релігію та церкву) відносилася й насильницька колективізація. У 1944 р., на час звільнення області від нацистів, у регіоні були організовані військові формування Української повстанської армії (УПА), польської Армії крайової (АК), а також діяла розгалужена мережа Організації українських націоналістів (ОУН), що мала досвід підпільної боротьби з 20–30-х років. Програмними засадами їхньої боротьби була протидія, як у цілому політиці більшовицької партії, так і колективізації на селі.

Як свідчать архівні документи, перші колгоспи створювалися не в селах, а райцентрах, тобто під прикриттям правоохоронних органів через переслідування місцевих активістів з боку УПА і ОУН. До поодиноких активістів-селян членами колгоспів зараховували службовців різноманітних організацій, учителів шкіл, працівників відділів сільського господарства районів і т. д. Це змусило керівництво відкласти суцільну колективізацію західноукраїнського регіону на подальшу перспективу й зайнятися безпосередньо підготовкою передумов.

Постанова ЦК КП(б)У і РНК УРСР "Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства у Львівській, Станиславівській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 р." від 7 травня 1945 р. основною формою виробничої кооперації на селі визнала земельні громади, які в обов'язковому порядку вже нав'язувалися державою. У історії повоєнного села земельні громади відіграли значну роль. Радянська влада, розуміючи їх вагу як у господарському, так і в суспільно-політичному житті, підпорядковувала їх своєму контролю та максимально використала. Земельні громади, що виникли до встановлення радянської влади, реорганізовувалися на нових засадах і перевірялися шляхом процедури реєстрації статуту. Станом на 25 квітня 1945 р. у семи західних областях УРСР організовано 2501 земельну громаду, зокрема, у Станиславівській області – 200, а на 3 жовтня 1946 р. відповідно – 6919 і 960 [6, с. 220].

У селах, у яких нараховувалося не менше 25 селянських дворів, створювалися земельні громади, порядок роботи яких визначався статутом, що підлягав реєстрації в місцевих органах влади. У статуті земельної громади передбачалися права та обов'язки. Усіма господарськими питаннями керували загальні збори, а в проміжках між ними – рада земельної громади. Вона складалася із трьох осіб, обраних на загальних зборах селян. Вони вирішували різноманітні громадсько-господарські питання, пов'язані із порядком використання угідь загального користування: лісів, пасовищ, озер, річок, сіножатей, скотопрогонів, водопоїв, кар'єрів і т. д.

Земельна громада на своїй території мала утримувати в належному стані шляхи, гаті, дамби, мости, меліоративні споруди, стежити за дотриманням протипожежних заходів. Нею надавалася допомога в обробітку землі певним категоріям селян – інвалідам війни, людям похилого віку, сиротам, безкінним господарствам тощо. Земельна громада мала право юридичної особи і могла набувати рухоме й нерухоме майно. Її статут приймався на загальних зборах селян при обов'язковій участі відповідального працівника з району. Діяльність оформлялася статутом, що набував законної сили після реєстрації його у виконкомі районної ради депутатів трудящих. У селах із чисельністю двісті і більше дворів утворювалося декілька земельних громад [23, с. 114–115].

Формально земельні громади мали значні права, але фактично усі питання вирішувалися партійно-радянським керівництвом. Рухоме і нерухоме майно мало використатися для зміцнення матеріально-технічної бази майбутніх колгоспів. Водночас влада такими заходами намагалася виявити своїх прихильників і формувати сільський господарський актив, що утримувався від участі "в політиці", тобто відкритій підтримці. Скомпроментований колгоспно-радгоспний лад викликав явне несприйняття західноукраїнським селянством.

Земельні громади (товариства), крім явних функцій господарської взаємодопомоги, мали на меті готувати селянство до колективних форм праці й розглядалися як тимчасове явище. Їхня діяльність здійснювалася під невинним контролем партії та представників влади на місцях. Земельні громади виконували визначені політичні завдання – виступали "колективним наглядачем" за життям села. Офіційна точка зору зводилася до того, що "виконуючи постанови партії та уряду, місцеві органи радянської влади почали створювати в селах земельні громади-кооперативи, які повинні були служити своєрідними "містками" до колективізації сільського господарства" [16, с. 412].

Перевіренням важелем впливу на селянство залишалися державні машинно-тракторні станції (МТС), що відновлювали свою роботу. Крім господарських функцій на МТС покладалася й інші, не менш важливі – політичні. Політвідділи при МТС були створені декількома роками пізніше. Проблему забезпечення селянських господарств тягловою силою ЦК КП(б)У вважав вирішувати традиційними методами селянської взаємодопомоги – супрягами. У 1946 р. у Станиславівській області працювало 29700 супряжних груп, що здійснювали значну роботу в наданні допомоги безкінним і малоспроможним господарствам [6, с. 42].

Наприкінці 1947 р. радянська влада, численними людськими жертвами, зломив збройний спротив УПА і ОУН та опанувала ситуацію в західноукраїнському регіоні. Опір УПА і ОУН був значно слабшим у Закарпатській та Чернівецькій областях. Станиславівщина відзначалася особливою підтримкою збройної національно-визвольної боротьби та ідеї української самостійності. Хоча пройшло три роки після встановлення радянської влади, але довоєнного рівня колективізації селянських господарств у регіоні не було досягнуто. З 1948 р. розпочинається новий етап, що характеризувався своїми рисами – масовими порушеннями статуту сільгоспартілі та принципів добровільності. На кінець 1948 р. у Львівській області колективізовано 34 % селянських господарств, у Тернопільській – 34 %, у Ровенській – 25 %, у Станиславівській – 17 %. 1949 р. став переломним у ході колективізації для Станиславівської і Тернопільської областей [24, с. 280].

З процесом розгортання суцільної колективізації зазнало поступового знищення хутірське господарство – прототип фермерства. Постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР № 2467 від 12 серпня 1950 р. передбачала зселити у колгоспні села в 1950–1952 рр. 131244 хутірські двори,

розміщені "на громадських колгоспних землях". У Станіславівській області нараховувалося 16130 хутірських дворів (середньостатистична кількість для західноукраїнських областей). Однак план виселення у 1950 р. – 3 тис. дворів, був виконаний лише на 29 % (найнижчий показник) [6, с. 223].

Селяни-колгоспники отримували за свою працю значно менше, ніж робітники та службовці. Держава використовувала ресурси колективізованого села й надавала явну перевагу розвитку важкої промисловості. У силу того, що обмін між селом і містом був нееквівалентним, оплата праці в колгоспах була мізерною. Селяни-колгоспники жили за рахунок своїх присадибних господарств. У той же час, колгоспникам було не вигідно добре працювати, оскільки держава забирала вироблену сільгосппродукцію за низкою ціною. Упродовж 1951–1953 рр. у сільському господарстві не спостерігалось відчутних зрушень. Належним чином не вирішувалося питання забезпечення тракторами, комбайнами, автомобілями, механізмами, міндобривами, спеціалістами.

На вересневому (1953 р.) пленумі ЦК КПРС радянське керівництво заявило про критичний стан справ у сільському господарстві та про необхідність проведення аграрних реформ. Аграрна політика післясталінського періоду відзначалась протиставленням двох тенденцій – прагматичної та ідеологічної. Перша відображала нагальну потребу в реформуванні цієї відсталі галузі економіки, друга – традиційну лінію аграрної перебудови згідно з ідеологічними догмами [1, с. 153]. Перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов робив наголос на створенні великих, добре механізованих господарств, у яких мали працювати сільськогосподарські працівники. Основним методом збільшення виробництва зерна мало стати значне розширення посівних площ.

Після вересневого (1953 р.) пленуму ЦК КПРС почала розроблятися і здійснюватися масштабна програма освоєння цілих і перелогових земель у Казахстані, Сибіру, на Уралі й Північному Кавказі. Курс на всебічну інтенсифікацію сільського господарства був переглянутий в рішенні наступного пленуму. Аграрна політика М. Хрущова базувалась на вирішенні проблем країни екстенсивним шляхом, у першу чергу – освоєння цілих і перелогових земель. На Станіславщині активно почали розорювати гірські, передгірські й рівнинні пасовища.

Нарощування сільськогосподарського виробництва поглинало значні ресурси, але не давало належної віддачі. Традиційні площі багаторічних трав замінювалися "царицею полів" – кукурудзою, а також горохом, соєю, виною, бобом. Високі зобов'язання, покладені на господарства, залишалися демагогічними гаслами – "наздогнати і перегнати Сполучені Штати Америки". Ігнорування особливостей місцевого та наукового досвіду ведення землеробства й тваринництва були одними з вагомих причин відставання колгоспів краю. Керівництво області намагалось компенсувати плани за рахунок додаткових капіталовкладень, пільг, постійною ротацією керівних кадрів.

Виробництво валової продукції у відповідності з перспективними планами колгоспів на 1959–1965 рр. повинні були зрости за семирічку більше ніж удвічі. Фактично за п'ять років вони зросли на 10,6 %. Згідно з семирічним планом в 1964 р. колгоспи Івано-Франківської області (до 9 листопада 1962 р. – Станіславівської) мали виростити: м'яса – 46,7 тис. т., а фактично 19,7 тис. т.; відповідно – молока 247 тис. т. і 96,5 тис. т.; шерсті 326 т. і 139 т.; яєць 16,6 млн шт. і 4,8 млн шт. Явно скоротилися темпи приросту поголів'я великої рогатої худоби. За 1955–1959 рр. середньорічний приріст корів становив 5,6 %, а за останнє п'ятиріччя тільки 2,1 %. Зменшилося поголів'я свиней, овець і птиці [25, арк. 9].

У багатьох колгоспах і радгоспах знизилось поголів'я худоби, надої молока, приріст живої ваги молодняка. Причина крилася у відставанні кормової бази. При потребі на зиму 17–18 ц кормових одиниць на умовну голову худоби, фактично заготовлялося 10–12 ц, а у гірських районах 6–8 ц. У багатьох колгоспах і радгоспах відбулося необґрунтоване скорочення площ посіву багаторічних трав, а також дуже низький урожай зеленої маси конюшини, люцерни, без яких неможливе "забезпечення зеленого конвеєру" [25, арк. 24].

Сільське господарство щороку одержувало від держави все більшу кількість тракторів, комбайнів та різноманітних сільськогосподарських машин, міндобрив, фінансову та матеріальну допомогу. Якщо у 1958 р. в колгоспах області працювало 2506 умовних тракторів і 285 зернових комбайнів, то в 1963 р. відповідно 3754 і 463 одиниці. Кількість різноманітної техніки та механізмів постійно нарощувалася. Упродовж хрущовського "великого десятиліття" в сільському господарстві області відбулися значні зміни. Колгоспи стали "крупними" (у 1953 р. – 542 господарства, 1958 р. – 400, 1963 р. – 255), більш економічно міцними господарствами, що мали у своєму розпорядженні достатню кількість землі, трудових ресурсів, тракторів, комбайнів та різноманітних машин [26, арк. 134–135].

Працівники області працювали над збільшенням виробництва сільськогосподарської продукції шляхом покращення організації праці, впровадження передових методів роботи, доцільного розподілу і раціонального використання робочої сили та техніки. Істотні зміни відбулися в організаційній структурі колгоспів. Змінилися види виробничих бригад, збільшилися їх розміри. Якщо в 1953 р. у колгоспах області за бригадою було закріплено в середньому 330 га

сільськогосподарських угідь, в тому числі 204 га ріллі, то в 1964 р. відповідно – 796 га і 512 га. Одночасно з концентрацією виробництва, підвищенням технічного оснащення колгоспів, сільгоспартілі й окремі бригади спеціалізувалися на виробництві певних видів продукції. Низка господарств, виходячи з конкретних природно-кліматичних умов, переглянули форми організації праці і, залежно від своїх особливостей – визначили найбільш ефективні.

Поряд з укрупненням колгоспів, значно скоротилася загальна кількість бригад, особливо рілльничих (у 1953 р. – 1219, 1958 р. – 975, 1963 р. – 500) та овочівницьких (у 1953 р. – 329, 1958 р. – 270, 1963 р. – 103). Зовсім ліквідовано – кормодобувні (у 1953 р. – 450, 1958 р. – 113, 1963 р. – 0). Створились нові види виробничих бригад – комплексні, тракторно-комплексні й тракторно-рілльничі (як найбільш прогресивні форми бригадної організації праці). Бригади у свою чергу ділилися на ланки. Після реорганізації МТС у 1958 р., тракторні бригади стали колгоспними одиницями.

У колгоспах області тракторні бригади залишилися самостійними виробничими одиницями, у той час, коли в інших областях республіки створювалися прогресивні механізовані тракторно-рілльничі та тракторно-комплексні бригади. Особливо поширення набрали комплексні бригади, що в 1963 р. становили 24,8 % від загальної кількості усіх виробничих бригад. У тваринництві домінуючою формою організації виробництва й праці були ферми "по видах худоби і птиці", а в спеціалізованих колгоспах – бригади, які обслуговували певний вид чи групу тварин, або птиці.

У спеціальних "Рекомендаціях обласного управління сільського господарства", розроблених науковцями і спеціалістами-практиками, колгоспам і виробничим управлінням вказувалося: "Завершити в першу чергу внутрігосподарську та поглиблену спеціалізацію господарств. У поліпшенні організації праці вважати найголовнішим завданням впровадження комплексної механізації в рослинництві і тваринництві... Будівництво культурно-побутових, житлових, тваринницьких, майстерень та інших виробничих приміщень слід проводити тільки на договорних засадах з міжколгоспбудами та іншими будівельними організаціями" [26, арк. 135–140].

Незважаючи на запровадження низки дієвих заходів, соціалістична модель економіки у сільському господарстві відзначалася притаманними їй закономірностями. У 1964 р. із 249 колгоспів області тільки 69 (28 %) закінчили господарську діяльність "по всіх галузях з чистими прибутками". У більшості колгоспів зберігалася застаріла форма оплати праці – трудовень. З 256 колгоспів області у 1965 р. тільки у 78 (30 %) була впроваджена гарантована грошова й акордно-преміальна оплата праці. З 1023 виробничих бригад лише 266, або 26 % перейшли на госпрозрахунок. У тваринництві було переведено на господарський розрахунок 179 ферм (10 %) від загальної чисельності [25, арк. 24–25].

Таким чином, запровадження соціалістичної моделі виробництва у сільському господарстві краю відбувалося насильницькими командно-адміністративними методами. Кожен етап відзначався певними труднощами, особливо у сталінський період історії.

На початок 1950 р. завершилося формування основ соціалістичної моделі економіки у сільському господарстві області, що набуло загальнореспубліканських визначальних рис. На житті села негативно відображалася невідповідність між цінами на сільгосппродукцію і затратами праці, надмірні податки і т. д.

Позитивний наслідок аграрних реформ, ініційованих М. Хрущовим наприкінці 50-х років вичерпався. Партійно-радянське керівництво ігнорувало необхідність корінних змін політичної системи суспільства і пріоритетів економічного розвитку, домінували ідеологічні догми. Аграрні реформи проводилися "згори" і мали половинчастий характер, однак були й певні суттєві зрушення в розвитку сільського господарства краю.

Список використаних джерел

1. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
2. Вівчарик М. Українське село: етнонаціональний вимір (70-ті – середина 90-х рр.); Ін-т історії України НАН України / М. Вівчарик. – К., 1998. – 199 с.
3. Войцехівський Ю. Інтелекція українського села: 1960-ті – перша половина 1980-х років / Ю. Войцехівський. – К.: Бердянськ, 2004. – 124 с.
4. Когут П. В. Запровадження колгоспної системи в західних областях України (1944–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / П. В. Когут; Нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2000. – 25 с.
5. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60–80 рр. XX ст.) / Г. Г. Кривчик. – Дніпропетровськ, 2001. – 192 с.
6. Малирчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малирчук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 228 с.
7. Мороз О. О. Аграрні реформи в Україні: теорія, історія, еволюція парадигми / О. О. Мороз. – Вінниця: Універсум, 2003. – 233 с.
8. Нечитайло В. Українське селянство: важкий шлях до волі / В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський: Апостроф, 1995. – 192 с.
9. Падалка С. С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60–80-ті роки XX ст.). – К., 2003. – 165 с.
10. Панченко П., Чишко В. Украинское село на путях научно-технического прогресса: достижения и просчеты (60–80-е годы) / П. Панченко, В. Чишко. – К.: Наук. думка, 1989. – 184 с.
11. Павлюк С. П.

Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект / С. П. Павлюк. – К.: Наук. думка, 1991. – 224 с. 12. Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – початок 90-х рр. XX ст.) / І. В. Рибак. – К.: Рідний край, 1997. – 166 с. 13. Сургай Г. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс / Г. Сургай. – К.: Либідь, 1991. – 180 с. 14. Тимченко С. Українське село: Проблеми етносоціальних змін. 1959–1989 / С. Тимченко. – Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 1995. – 529 с. 15. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1994. – с. 200. 16. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / [редкол. Ю. Ю. Сливка та ін.]. – К.: Наук. думка, 1989. – 488 с. 17. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / За ред. П. Яроцького. – К.: Світ знань, 2001. – Т. 4. Католицизм. – 598 с. 18. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939 рр.) / В. Смолей. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 112 с. 19. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. П. – 1. – Оп. 1. – Спр. 15. – 130 арк. 20. ДАІФО. – Ф. П. – 1. – Оп. 1. – Спр. 85. – 98 арк. 21. Історія міст і сіл Української РСР: Івано-Франківська обл. – К.: Головна ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1971. – 639 с. 22. ДАІФО. – Ф. П. – 1. – Оп. 1. – Спр. 182. – 12 арк. 23. Богодист І. П. З приводу ролі земельних громад у соціалістичній перебудові західноукраїнського села / І. П. Богодист // Український історичний журнал. – 1962. – № 3. – С. 113–116. 24. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст. / М. В. Сеньків. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 292 с. 25. ДАІФО. – Ф. П. – 1. – Оп. 1. – Спр. 2967. – 110 арк. 26. ДАІФО. – Ф. П. – 1. – Оп. 1. – Спр. 3004. – 144 арк.

Светлана Давидович

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ АГРАРНИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА СТАНИСЛАВОВЩИНЕ

В статье анализируются этапы становления социалистического способа производства в сельском хозяйстве края, методы, формы и следствия командно-административной системы управления.

Ключевые слова: национализация, колхозы, бригады, партаппарат, крестьянство.

Svetlana Davidovich

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE AGRARIAN REFORMS OF SOVIET POWER IN STANISLAVIV REGION

The article analyzes the stages of the socialist mode of production in agriculture, land forms and methods of administrative consequences of the command control system.

Key words: nationalization, collective farms, brigades, partapparatus, peasantry.

УДК 94 (477)

Дмитро Байкеніч

УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ З ПОЛЬЩІ НА ТЕРИТОРІЇ УРСР У 1944–1946 РР.: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується історико-географічний аспект розселення українських переселенців із Польщі на територію УРСР впродовж 1944–1946 рр. Особливу увагу приділено причинам переселення та регіонам розселення прибулих.

Ключові слова: українські переселенці, Польща, історико-географічний аспект, розселення, УРСР.

Державна незалежність України, як наслідок, – національно-культурне відродження, виявили низку "білих плям" у соціалістичному періоді історії українського народу. Одним із прикладів був процес розселення українських етнографічних груп у період встановлення українсько-польського кордону в 40-х роках XX ст. Актуальним це стало після хвилі створення громадських організацій, об'єднань і товариств – "Лемківщина", "Надсяння", "Любачівщина" та інших у непритаманних для цих етнографічних груп географічних місцевостях Донбасу, Криму, південних областей України тощо.

В українській історіографії останніх десятиліть тема розселення депортованих українців із Польщі на теренах УРСР знайшла значне відображення, як у загальних працях, так і у окремих статтях. Найбільше інформації про розселення українців із Польщі відображено у праці В. Сергійчука "Трагедія українців Польщі" [1]. Дослідник наводить значну кількість архівних